

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.774::321

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.2.20>**Бондаренко Микола Миколайович**

аспірант факультету соціології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

просп. Академіка Глушкова, 4-Д, м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-6043-6357

**ПОЛЕ ЧИ СИСТЕМА: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ФРЕЙМУ
СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ**

Актуальність проблеми. Політична сфера повниться маніпулятивними технологіями, які, заради досягнення власних цілей щодо отримання чи утримання влади, використовуються суб'єктами політики – власне політиками та політичними партіями – задля впливу на громадську думку та електоральний вибір людей. Це розуміння є загальнодоступним і наявним у наочному, практичному сенсі, однак у академічному розрізі існує декілька традицій до визначення того, чим самим є ця «політика» як простір, де маніпуляції мають місце. Відповідно, постає питання про те, яким з підходів соціологам, політологам та іншим науковцям буде найзручніше користуватися при дослідженні застосування саме політичних маніпулятивних технологій.

Мета дослідження полягає у визначенні найбільш доцільного підґрунтя у категорії політичного простору (політична система чи поле політики) задля подальшого аналізу політичних маніпулятивних технологій.

Методи дослідження. Дана робота базується на загальнонаукових методах аналізу (в тому числі системного), синтезу, аналогії, абстрагування, конкретизації, з подальшим виходом на можливість застосування конкретно-соціологічних емпіричних методів та застосування моделей (як модель комунікації Г. Лассвела) задля подальшої розробки теми.

Результати дослідження. В ході дослідження проаналізовано підходи до визначення сутності та змісту категорій «політична система» (Д. Істон, Т. Парсонс, Г. Алмонд, К. Дойч) та «поле політики» (П. Бурд'є). Виділено місце «політики» в структурі інших суспільних просторів – соціального, економічного, культурного. В статті визначено ключові особливості та елементи «політичної системи» та «поля політики». Подано розрізнення вищевказаних категорій на основі їхніх структурно-функціональних та цільових характеристик, виділено авторські відмінності бачення категорій з ухилом на акціонізм чи комунікативність. Аргументовано доцільність вибору аналітичного фрейму «поле політики» як категорії простору для дослідження політичних маніпулятивних технологій.

Ключові слова: політична система, поле політики, соціальні ролі, інформація, комунікація, маніпуляції, маніпулятивні технології.

Вступ. Маніпуляції не є новинкою для політичного процесу – скільки політика існує, стільки ж в ній наявні намагання політичних сил здійснити прихований вплив на свідомість людей, щоб змінити напрям громадської думки чи електорального вибору на користь тих чи інших інтересів суб'єктів політики. Розуміння цього факту вже є буденним, однак на академічному рівні розгляд маніпуляцій, зокрема політичних, ще не досяг рівня цілісного розуміння, навіть враховуючи міждисциплінарний та мультипарадигмальний характер можливостей дослідження даного питання.

Говорячи про політичні маніпуляції в науковому розрізі, важливо звертати увагу не лише на аспекти рівня їхнього впливу (наприклад чи маніпуляція є міжособистісною, чи націлена на деку групу людей) або характерні ознаки, притаманні їм, а й на те, що ці маніпуляції, в першу

чергу, є саме політичними, а отже відносяться до сфери політики. Саме тому, для того щоб розпочати аналітичний процес, націлений на подальше вивчення характеристик таких маніпуляцій, варто визначитися з трактуванням політики як певного простору, де маніпуляції мають місце. В такому фокусі соціологія має дві ключові традиції, які зумовлюють постановку питання, що і стає основним у цій статті: при розгляді політичних маніпуляцій слід звертатися до фрейму «політичної системи» чи «поля політики»?

Мета та завдання. З огляду на вищевказане дослідницьке питання, *мета* даної статті полягає у визначенні найбільш доцільного академічного підґрунтя в категорії політичного простору (вибір між «полем політики» та «політичною системою») задля подальшого аналізу політичних маніпулятивних технологій. Постановка даної мети передбачає виконання наступних завдань:

- визначення соціально-політичної сутності та специфіки категорії «політична система»;
- визначення соціально-політичної сутності та специфіки категорії «поле політики»;
- порівняння вищезазначених категорій та обґрунтування вибору найбільш доцільної в якості підґрунтя для подальшого соціологічного дослідження політичних маніпулятивних технологій.

Методи дослідження. В основі дослідження лежать загальнонаукові методи аналізу (зокрема, системного аналізу), синтезу, проведення аналогій, абстрагування, конкретизації. Будучи умовним першим етапом в серії розробки даної теми, використання цих методів дає можливість подальшого обґрунтування застосування аналітичного моделювання (наприклад, комунікаційної моделі передавання Г. Лассвела) та конкретно-соціологічних емпіричних методів для аналізу політичних маніпуляцій.

Результати дослідження. Простір політики в соціологічній традиції найчастіше описується через одну з двох «рамок». Першою є «політична система», котру досліджували такі імениті автори як Д. Істон, Т. Парсонс, Г. Алмонд, К. Дойч; другою ж – «поле політики», автором якої є французький соціолог П. Бурдьє.

Ідучи по порядку, варто зазначити, що Д. Істон є одним з перших дослідників «політичної системи». Системність як підхід до розгляду явищ він запозичує з біології, а в самій же «політичній системі» він вбачає систему суспільних взаємодій, через яку авторитетним, обов'язково-примусовим чином відбувається розподіл ресурсів та цінностей [1, р. 862]. Д. Істон фокусується на зв'язку політичної системи з іншими системами суспільства, який він описав за формулою: «вхід – конверсія – вихід» [2, р. 384] за участі «навколишнього середовища». «Вхід» відповідає за «вимоги» суспільства та «підтримку» дій влади, «конверсія» і є самою політичною системою, що ці отримані дані оброблює та передає свою «реакцію» на «вихід», де вони стають «рішеннями» і «законами». Крім того ця схема передбачає наявність «зворотного зв'язку» як відповіді «зовнішнього середовища» на рішення політичної системи, що знайдуть свій відгук на «вході» [3], запускаючи цикл знову.

Т. Парсонс продовжив розгляд політичного простору як системи, водночас деталізуючи «навколишнє середовище» – інші (під)системи суспільства (соціетальну, культурну, економічну) – кожна з яких, разом з політичною системою, має свій фокус та функціонал. Згідно його думки, політична підсистема «працює» в розрізі особистісного потенціалу людей через колективи та спільноти, і так вона ініціює диференціацію індивідів та виконує функцію ціледосягнення як соціальної дії [4, р. 8–17].

Г. Алмонд трактує політичну систему як систему взаємодій, що організовує процес соціальної інтеграції, але через інструменти сили й примусу (або загрози їх застосування) [5]. Його підхід також базується на схемі з «входом» і «виходом», але фокус зосереджений на їхньому функціоналі. Так, за Г. Алмондом, «вхід» забезпечує політичну соціалізацію, агрегацію та артикуляцію політичних інтересів і вподобань та безпосередньо політичну комунікацію. «Вихід», в свою чергу, орієнтований на створення, імплементацію та контроль за нормами [5].

Можна зробити висновок, що Д. Істон, Т. Парсонс та Г. Алмонд, хоч і в окремих випадках зачіпають комунікативну складову, все ж означають систему політичного простору як систему

актів, дій. Натомість дослідник К. Дойч описує політичну систему саме через призму комунікації, додаючи інфопотоки та комунікаційні зв'язки до її структури [6, с. 21–22].

Тут варто зазначити, що саме по собі політичне маніпулювання є комплексом дій, який має на меті приховану зміну масової свідомості, щоб стимулювати активність маніпульованої аудиторії у напрямі, доцільному для маніпулятора, в боротьбі за політичну владу [7]. В. Набруско зазначає, що маніпуляції є підвидом комунікативних технологій, адже останні функціонують у трьох площинах: імперативно-індоктринальній (це пропаганда), діалогічній (це конструктивна дискусія на рівні влада-суспільство) та, власне, маніпулятивній (це прихований вплив на «жертву» маніпуляції, що скеровує її поведінку у потрібний вектор) площині [8, с. 11]. Такі тлумачення демонструють важливість комунікативного аспекту при розгляді маніпуляцій.

Структура політичної системи за К. Дойчем схожа на презентовані раніше схеми Д. Істона та Г. Алмонда, однак «конверсія» стає більш поглибленою. Відтак, на «вході» інформація відбирається через «рецептори» (внутрішні та зовнішні у сенсі державного утворення). Уже всередині самої політичної системи (тобто «конверсії») дані обробляються, порівнюються з попередніми відомостями та оцінюються за існуючим порядком, нормами й цінностями. Далі центр прийняття рішень видає «результат», який виконавчі органи («ефектори») втілюють в реальність. Фідбек від цього втілення стає новою інформацією для «рецепторів» входу, що і продовжує цикл [9, р. 258–261]. У своєму аналізі К. Дойч додатково вказує на рівні комунікацій політичної системи: особистий (неформальний), організаційний (посередницький, партійний тощо) та рівень ЗМІ [6, с. 23].

Узагальнюючи вищезазначені підходи, можна зазначити, що, за формулюванням авторів, політична система є доволі лінійною (бо інформація рухається із «входу» на «вихід»), а всередині системи завжди присутній «центр» – керуючий елемент обробки й прийняття рішень. Обидва ці положення відкидає французький дослідник П. Бурдьє, пропонуючи бачення політичного простору як «поля».

Поле, за П. Бурдьє, це певний «простір гри» (практик) у певній доволі самостійній сфері суспільного життя: економіці, культурі, релігії, політиці. Подібно шахам і настільним іграм, поле – це дошка, на якій відбувається гра. Гра йде за правилами та заради призів – ставок. Ставки дають «гравцеві» силу, владу, ресурс, котрі зумовлюють його можливість займати певну позицію. Саме за ці позиції йде боротьба між, як їх називає соціолог, «агентами». Ними можуть бути як окремі люди, так і цілі інститути (організації, колективи).

Однак поле – це не тільки простір, а і множина зв'язків між позиціями, (наявно чи потенційно) розміщеними в просторі. Ці позиції означені завдяки системі уявлень, намірів, інтересів та розподілу капіталів, котрі дають доступ до особливих «прибутків», що поле може надати. Так поле і створює «простір можливостей» для агентів і їхньої боротьби, націленої «на збереження або на зміну структури силових відносин, що відтворюють це поле» [10, с. 11–12]. Окрім того, боротьба та взаємодія може відбуватися і між акторами з різних полів, що означає комунікацію між полями.

Поле політики для П. Бурдьє – це «політичний мікрокосм», певний автономний світ, що є частиною соціального. Тому значущості тут набувають два параметри: важливість розуміти те, що відбувається в полі політики згідно зовнішнього контексту, і, водночас, усвідомлення його автономності як внутрішнього підпростору, що має свої якості та правила. Цитуючи К. Маркса, П. Бурдьє зазначає, що політичний мікрокосм є «чимось на кшталт театру» – не повністю реалістичним, бо справжня боротьба і ставки знаходяться поза театральною сценою [10, с. 113–117].

Автор вказує, що поле політики прагне до «нав'язування легітимного бачення соціального світу» і є місцем боротьби за це нав'язування та поділ позицій (а з ними і ресурсів). Політика подається аргументовано, ніби об'єктивно, оскільки вона визнається і легітимується сторонами самого політичного процесу. Політична ідея постає мобілізуючою, бо надає аудиторії такий спосіб світосприйняття, який вони приймають або ж не приймають, мобілізуючись як «суперники». Через нав'язування вагомим елементом поля політики стає капіталізація авторитету,

що забезпечує певний рівень довіри [10, с. 118–128], він же і диференціює позиції на тих, «хто керує» та «ким керують».

Дійсно, за П. Бурдье люди довіряють політикам (авторитетам) повноваження приймати рішення за себе з допомогою мандату довіри. Таким чином «представники громадськості» стають обраними «голосами» від певної спільноти [11], і комунікують як із нею, так і за неї. Відповідно, боротьба відбувається також і за право говорити та діяти від імені аудиторії.

Важливо зазначити, що у полі політики істинність не є головним виміром комунікації. Натомість, як було підкреслено, вона вимірюється в термінах мобілізаційної сили, ефективності (щодо збору людей на мітинг або безпосередньо кількості голосів на виборах тощо). У полі політики слово дорівнює дії: воно переконує про здатність робити, ділить аудиторії на «своїх» та «чужих», і декларує намір, що може бути здійснений певною групою послідовників. Достовірність комунікації лежить не в площині істинності, а у авторитеті передавача повідомлення [11], що виводить комунікацію в полі політики на імовірну маніпулятивність.

Висновки. Підводячи підсумок, можна зазначити, що політична система постає більш лінійною структурою, котра має «центральний керівний орган», який здійснює прийняття рішень. Відповідно у «політичній системі» інформація рухається із «входу» на «вихід» та контролюється централізовано. Такий підхід є, скоріше, акціоністським, тобто, попри наявність у структурі комунікативних елементів, все ж опирається на хід дії, а не на «розмову».

Натомість, фрейм «поля політики» – це «простір гри», дещо театралізований, зі своїми правилами і особливостями боротьби за «ставки». На цьому полі слово і є дією, адже комунікація вимірюється не істинністю, а ефективністю (мобілізаційною силою) у досягненні цілей.

Враховуючи те, що маніпуляції є підвидом комунікативних технологій, які здатні відбуватися на різних рівнях взаємодії і націлені на досягнення певної мети, та можуть застосовуватися різнорівневими акторами задля – в разі політичних маніпуляцій – успіху в боротьбі за владні позиції, доцільнішим для їхнього аналізу постає використання категорії «поле політики». Окрім того, розріз авторитетності, цільової спрямованості та стратегічності комунікацій, і, безпосередньо, розподілу ролей і позицій у «театралізованій грі», відкриває можливість для подальшого аналізу політичних маніпулятивних технологій через призму комунікативних моделей (як модель передавання Г. Лассвела) та «драматургічної соціології» у рамках парадигми символічного інтеракціонізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Anderson W. Review [on *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science* by David Easton] // *The American Political Science Review*. 1953. Vol. 47. No. 3. P. 862–865. URL: <https://doi.org/10.2307/1952911> (дата звернення: 27.05.2022).
2. Easton D. An Approach to the Analysis of Political Systems // *World Politics*. 1957. Vol. 9. No. 3. P. 383–400. URL: <https://content-calpoly-edu.s3.amazonaws.com/politicalscience/1/documents/faculty/mike-latner/POLS-112/POLS-112-Easton-Analysis-Political-Systems.pdf> (дата звернення: 27.05.2022).
3. Готун А. Основні концепції дослідження комунікації в політичній системі суспільства // *Політичний менеджмент*. 2011. № 1. С. 75–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2011_1_11 (дата звернення: 27.05.2022).
4. Parsons T. *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1971. 152 p. URL: https://biblsrc.btk.ppke.hu/Szociologia/15ParsonsTalcott_The_System_of_Modern_Societies.pdf (дата звернення: 27.05.2022).
5. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : навч. посіб. Київ : Либідь, 2005. 576 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-52.html> (дата звернення: 27.05.2022).
6. Політична система сучасного суспільства : навчальний посібник / Мадіссон В. В., Кадлубович Т. І., Черняк Д. С., Пархоменко Н. В. Київ : КНУТД, 2015. 229 с. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/2647/3/20150223_Maddison_NP.pdf (дата звернення: 27.05.2022).
7. Бойко О. Д. Політичне маніпулювання : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2010. 432 с. URL: <https://academia-pc.com.ua/product/198> (дата звернення: 27.05.2022).

8. Набруско В. І. Формування громадської думки в умовах легітимації політичної влади (масовокомунікативний вимір) : автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.03. Київ : Ін-т журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2006. 20 с.

9. Deutsch K. W. *The nerves of government: models of political communication and control*. New York : Free Press, 1965. 316 p. URL: https://archive.org/details/nervesofgovernme0000deut_m6a8 (дата звернення: 27.05.2022).

10. Бурдые П. О телевидении и журналистике / пер. с фр. Т. Анисимовой, Ю. Марковой; отв. ред., предисл. Н. Шматко. М. : Фонд научных исследований «Прагматика культуры», Институт экспериментальной социологии, 2002. 160 с.

11. Бурдые П. Политическое представление. Элементы теории политического поля. Социология политики / пер. с фр.; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. М. : Socio-Logos, 1993. 336 с. URL: <http://bourdieu.name/content/politicheskoe-predstavlenie-elementy-teorii-politicheskogo-polja> (дата звернення: 25.05.2022).

REFERENCES

1. Anderson, W. (1953, September). Review [on *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science* by David Easton]. *The American Political Science Review*, 47 (3), 862–865. doi: 10.2307/1952911

2. Easton, D. (1957, April). An Approach to the Analysis of Political Systems. *World Politics*, 9 (3), 383–400.

3. Hotun, A. (2011). Osnovni kontseptsii doslidzhennia komunikatsii v politychnii systemi suspilstva [Key conceptions for researching the communication in the political system of society]. *Political Management*, 1, 75–86. [in Ukrainian]

4. Parsons, T. (1971). *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice-Hall, Inc.

5. Shliakhtun, P. P. (2005). *Politologiya (teoriia ta istoriia politychnoi nauky)* [Political science (theory and history of political science)]. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian]

6. Madisson, V. V., Kadlubovych, T. I, Chernyak, D. S., & Parkhomenko, N. V. (2015). *Politychna systema suchasnogo suspilstva* [Political system of modern society]. Kyiv : KNUTD. [in Ukrainian]

7. Boyko, O. D. (2010). *Politychne manipuliuvannia* [Political manipulating]. Kyiv : Akademydav. [in Ukrainian]

8. Nabrusko, V. I. (2006). *Formuvannia gromadskoi dumky v umovakh legitymatsii politychnoi vlady (masovokomunikatyvnyi vymir)* [Forming of public opinion in terms of legitimation of political power (mass communication dimension)]. (Dissertation abstract). Kyiv : Institute of Journalism, Taras Shevchenko National University of Kyiv. [in Ukrainian]

9. Deutsch, K. W. (1965). *The nerves of government: models of political communication and control*. New York : Free Press.

10. Bourdieu, P. (2002). *O televidenii i zhurnalistike* [On television and journalism]. N. Shmatko (Ed.). Moscow: “Pragmatics of the Culture” Research Foundation, Institute of Experimental Sociology [in Russian].

11. Bourdieu, P. (1993). *Politicheskoe predstavlenie. Elementy teorii politicheskogo polya* [Political presentation. Elements of the theory of political field]. N. A. Shmatko (Ed.). Moscow : Socio-Logos. [in Russian]

Bondarenko Mykola Mykolaiovych

Postgraduate (PhD) student at the Department of Sociology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

4-D, Akademika Hlushkova Ave, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0001-6043-6357

**FIELD OR SYSTEM: DETERMINING THE FRAME
FOR SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF POLITICAL MANIPULATIONS**

Relevance of the topic. *Political sphere is filled with manipulative technologies, which, in order to achieve their own goals of gaining or retaining power, are used by political actors (politicians and political parties) that want to influence public opinion and people's electoral choice. This understanding is available publicly, and perceivable in a practical sense, yet in the academic context there are several traditions of defining what this category of "politics" actually is, whilst we speak about the space for manipulations. Thus, the question regarding the choice of the most convenient approaches for sociologists, political scientists and other researchers to use in studying the applications of political manipulative technologies, arises.*

The aim of the research is to determine the most appropriate basis for further analysis of political manipulative technologies within the category of political space (political system or the field of politics).

Research methods. This article is based on general scientific methods of analysis (including system analysis), synthesis, analogies, abstraction, concretization, with subsequent availability to apply specific sociological empirical methods and modeling (such as H. Lasswell's model of communication) for further development of the topic.

Results of the research. *In the course of the research, approaches to determination of the essence and contents of such categories as "political system" (D. Easton, T. Parsons, G. Almond, K. Deutsch) and "field of politics" (P. Bourdieu) were analyzed. The place of "politics" in the structure of other social spaces (societal, economic and cultural) was highlighted. The article identified key features and elements of the "political system" and the "field of politics". The distinction on the basis of structural, functional and target characteristics of the categories listed above, was given. The authors' differences in perception of those categories (with a tendency to actionism or communicativeness) were highlighted. The expediency of choosing the "field of politics" analytical frame as a category of space for studying political manipulative technologies was argued.*

Key words: *political system, field of politics, social roles, information, communication, manipulations, manipulative technologies.*